

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Пальчик Сергій Іванович

УДК: 101+314+316.324

**АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Кавалеров Анатолій Іванович,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри філософії та соціології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Халапсіс Олексій Владиславович,
Національна металургійна академія України,
професор кафедри філософії;

кандидат філософських наук
Кринець Людмила Володимирівна
Науково-дослідна лабораторія (гуманітарних проблем) Національного університету оборони України, старший науковий співробітник.

Захист відбудеться ____ лютого 2013 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано ____ січня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасній Україні триває процес формування та розвитку демократичних суспільних відносин, у зв'язку з чим необхідним є аналіз ціннісних трансформацій, що відбуваються в надрах українського суспільства та сучасної української культури. Становлення української державності формує об'єктивну потребу в стабілізуючих елементах як на загально-соціальному, так і на індивідуальному рівнях. Особливо відчутною стає потреба в патріотизмі як інтегруючій основі, що надає державі й суспільству цілісності, стійкості та довговічності.

Формування патріотизму являє собою не стільки стихійний, скільки керований процес, найважливішим елементом якого є система виховання й освіти. Важливість даного дослідження обумовлена наявністю суттєвого протиріччя у сучасному українському суспільстві між потребою у формуванні патріотизму як важливої соціальної цінності та недостатньою теоретичною і методологічною розробленістю цієї проблеми в соціально-філософському, філософсько-антропологічному та світоглядному аспектах.

Актуальність теми дослідження знаходить своє підтвердження в «Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», «Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» та «Концепції національного виховання студентської молоді». В цих документах підкреслюється, що патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні повноцінного громадянського суспільства – звідси **наукове завдання** полягає в розкритті аксіологічних аспектів патріотизму в контексті національної ідентичності українців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідницької роботи кафедри філософії та соціології Державного закладу "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського" "Інноваційність в методології та технології наукового й соціального пізнання" (реєстраційний № 0109U000194) і спрямована на дослідження важливих аспектів соціально-філософського осмислення буття соціуму.

Дослідження теоретичних основ патріотизму в умовах військової діяльності розробляється згідно цільової наукової програми № 6 «Розвиток гуманітарної та соціальної сфери у Збройних Силах України у площині актуальної наукової проблематики: «Удосконалення форм та методів реалізації соціальної та гуманітарної політики держави у ЗС України» на замовлення Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України.

Мета дослідження полягає в концептуалізації патріотизму в контексті національної ідентичності.

Для досягнення мети дослідження були визначені наступні **задачі**:

- проаналізувати розвиток ідеї патріотизму в соціальній філософії;
- розкрити особливості структури та основні властивості патріотизму в контексті соціальних відносин;
- здійснити концептуальний аналіз українського патріотизму як соціально-філософського явища;
- визначити місце патріотизму в системі соціокультурних цінностей сучасного суспільства;
- виділити базові складові української національної ідентичності;
- виявити аксіологічну сутність українського патріотизму;

- проаналізувати ціннісні підстави патріотизму в контексті сучасних глобалізаційних перетворень.

Об'єктом дослідження виступає патріотизм як соціально-філософське явище.

Предметом дослідження є аксіологічні аспекти патріотизму в контексті національної ідентичності.

Методи дослідження. Методологічний фундамент дослідження склали загальнонаукові принципи системно-структурного та структурно-функціонального аналізу в поєднанні з конкретно-історичним методом, що надало можливість простежити генезис розвитку предмета дослідження у статичному та динамічному вимірах. Для реалізації теоретичних завдань використовувалися такі методи теоретичного та емпіричного рівня як ретроспективний аналіз філософських поглядів на предмет дослідження; порівняльний аналіз різноманітних підходів до пояснення патріотизму і його складових; індуктивний синтез на основі екстраполяції виявлених закономірностей і узагальнень в реальну соціальну і духовну українську дійсність.

Теоретичну базу дослідження утворюють роботи вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів, істориків, політологів, матеріали наукових конференцій. У роботі використано офіційні державні документи. Антропологічний аналіз в рамках теорії та методології соціальної філософії сприяє виявленню об'єктивної природи і сутності патріотизму.

Методологічною основою дослідження є соціокультурний підхід, що дозволяє розкрити соціальні, культурні та політичні елементи суспільства в єдності та отримати уявлення про суспільство як складний соціальний об'єкт. Соціокультурний підхід дозволяє по-новому оцінити роль патріотизму як консолідуючого початку в складних і суперечливих процесах, викликаних радикальними змінами суспільних відносин в нашій країні.

Аналіз основних тенденцій розвитку національної самосвідомості українців, а також оцінка можливих перспектив формування та подальшої еволюції суспільних відносин, які передбачають звернення до дослідження процесів, поки ще далеких від свого завершення, актуалізували використання методів ймовірного соціального прогнозування.

Наукова новизна отриманих результатів. Вперше в сучасному українському філософському дискурсі виконано дисертаційне дослідження, в якому розкрито аксіологічні аспекти патріотизму в контексті національної ідентичності українців. Вирішення конкретних задач сприяло досягненню мети дослідження, зумовило і підтвердило наукову новизну здобутих результатів.

Вперше:

- на основі загальнонаукового та соціально-філософського аналізу запропонована авторська концепція патріотизму, в рамках якої патріотизм розуміється як соціальне відношення до Батьківщини, що є ціннісним відображенням у свідомості й практичних діях людей інтерсуб'єктивного зв'язку з певним просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом;

- проаналізовано вплив культури глобалізму на формування сучасного українського патріотизму і доведено, що поглиблення процесів глобалізації об'єктивно вимагає від держави турботи про збереження своєї цивілізаційної ідентичності, що, в свою чергу, актуалізує функціонування патріотичних цінностей і установок в сучасному українському соціумі;

уточнено:

- аксіологічну інтерпретацію патріотизму; доведено, що діалектика ціннісних аспектів патріотизму укладена, перш за все, в складному поєднанні соціоцентристської та антропоцентристської спрямованості політичних умонастроїв соціального суб'єкта, в якому синтезуються ідейні погляди, політичні орієнтації,

історичні знання, національна самосвідомість, етичні імперативи, психологічні переживання суб'єкта;

- діалектику суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин як сутнісних підстав патріотизму і доведено, що патріотизм спрямований в першу чергу на людей, що є і суб'єктом, і об'єктом патріотизму;

- місце патріотизму у процесі морального виховання молоді; патріотизм визначено однією з основних світоглядних характеристик інтелектуальної та військової еліти України.

Отримали подальший розвиток:

- соціально-філософські аспекти співвідношення націоналізму та патріотизму в сучасній культурі й показано, що зміцнення загальноукраїнського патріотизму може стати інструментом зниження міжетнічної напруженості в сучасних соціально-історичних умовах української дійсності;

- дослідження аксіологічних особливостей національної ідентичності українців на основі об'єднання їх об'єктивних і суб'єктивних складових, що включають в себе захист цивілізаційної ідентичності, національної самобутності, соціокультурних цінностей, етносоціальних архетипів українського соціуму, збереження національної культури та розвиток науки та освіти;

- положення, що виховання і розвиток людини в складному контексті сучасних міжнаціональних відносин повинні бути орієнтовані на об'єктивне наукове розуміння всіх складових патріотизму, пройняті гуманістичною ідеєю, спрямованою на повагу до людей незалежно від їх етнічної приналежності та віросповідання.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження формують основу для подальших розробок проблеми гармонізації соціальних відносин у сучасному українському суспільстві. Отримані результати можуть бути використані при розробці та викладанні курсів з філософії, соціології, соціальної філософії, філософії культури, політології, а також спецкурсів, в тематиці яких враховуються проблеми соціально - філософського аналізу суспільних відносин, аксіології, національної ідентичності та патріотичного виховання. Також основні положення дисертації можуть бути використані органами соціального керівництва та адміністративного управління при створенні програм, спрямованих на організацію спільних дій, що вимагають взаєморозуміння між соціальними індивідами та локальними людськими спільнотами в сучасному українському соціумі.

Науково-практична значимість роботи полягає в розробці теоретичної концепції становлення українського патріотизму в контексті соціокультурних процесів, пов'язаних із трансформацією системи цінностей. Матеріали та висновки дисертації можуть служити філософським і методологічним підґрунтям у розробці нових напрямків дослідження сучасного українського патріотизму, національної ідентичності в філософії, антропології, культурології, політології, соціології та інших гуманітарних науках. Результати дисертації сприятимуть становленню уявлень про конструктивну роль патріотизму в подоланні системної кризи сучасного українського суспільства, в зміцненні його цілісності, згуртованості та гармонізації соціальних відносин.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи і результати дослідження обговорювались на наукових, теоретичних семінарах, засіданнях кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», а також знайшли відображення в доповідях і повідомленнях на міжнародних наукових, науково-практичних конференціях: «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (Дніпропетровськ, 24-25 листопада 2011р.); Створення та модернізація озброєння та військової техніки в сучасних умовах» (Феодосія, 6-7 вересня 2012р.);

«Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2-3 жовтня 2012 р.).

Публікації. Основні ідеї та положення дисертаційного дослідження відображені у 8 публікаціях. Зазначені публікації є авторськими, серед них 5 статей у спеціалізованих фахових виданнях з філософії та 3 – тези та матеріали міжнародних наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Мета і завдання дослідження визначили послідовність викладу матеріалу та структуру роботи, яка включає вступ, три розділи, які поділяються на сім підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки та список використаних джерел. Обсяг дисертації – 199 аркушів. Список використаних джерел – 214 найменувань – займає 20 аркушів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами і планами, характеризується теоретико-методологічна основа дослідження, визначаються цілі, завдання, об'єкт, предмет, наукова новизна дослідження, його практична значущість, вказується апробація та публікації результатів дослідження, структура та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні засади аналізу патріотизму в контексті національної ідентичності»** аналізуються змістовні аспекти патріотизму. Доводиться, що патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості; він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного та успішного розвитку суспільства, держави.

У **першому підрозділі «Патріотизм в соціально-філософському дискурсі»** розглядаються змістовні аспекти патріотизму в контексті соціально-філософських теорій вітчизняних та закордонних учених. Патріотизм характеризується як складне, багатокомпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку та виявляється у найважливіших сферах життя суспільства в багатьох формах.

Зазначається, що соціально - філософський аналіз проблеми патріотизму має міцну наукову традицію, початок якої покладено в працях античних філософів: Демокріта, Сократа, Платона та Цицерона. В європейській традиції проблеми ціннісно-патріотичного відношення до держави розглядалися у працях Н. Макіавеллі, Ж.-Ж.Руссо, Г. Гегеля, Фіхте та ін.

Акцентується увага на тому, що постійна і активна розробка проблеми патріотизму на глибокому теоретичному рівні в Україні почалася в XIX столітті. Філософське осмислення патріотизму здійснювалось на основі праць М. Грушевського, М. Костомарова, М. Драгоманова, а також Т. Шевченка, Л. Українки, Д. Донцова, В. Липинського та інших.

Теоретичний аналіз патріотизму в дослідженні проводиться за наступними аспектами:

1. Релігійний патріотизм, як духовне самовиявлення особистості, здатної відчувати божественну по природі любов до Батьківщини (П. Могила, Г. Сковорода, В. Соловйов).

2. Особистісний патріотизм, у якому першочергова роль відводиться соціальному суб'єкту (Г.Флоровський).

3. Піднесено-емоційний патріотизм, де підкреслюється спрямованість, сила, екзистенційна цінність самого патріотичного почуття безвідносно до характеристики суб'єкта і об'єкта патріотизму (М. Добролюбов).

4. Діяльнісний патріотизм, в якому патріотизм визначається одним з потужних і довготривало-діючих мотивів соціальної діяльності (В. Макаров).

5. Державний патріотизм, розробка якого зумовлена необхідністю консолідувати зусилля для створення та зміцнення держави (Н. Макіавеллі, Г. Гегель).

6. Національний патріотизм, на думку ідеологів якого національний світогляд має патріотичні відтінки (Ф. Прокопович, С. Полоцький, Ю. Крижанич).

Проводиться аналіз сучасних наукових досліджень, що включають питання трансформації ціннісних підстав національної ідентифікації, відношення до патріотизму різних соціальних груп, ролі патріотичних цінностей у формуванні української ментальності та ін., які розроблялися В. Андрущенко, Ю. Бадзьо, А. Бичко, М. Верниковим, Р. Додоновим, А. Кавалеровим, Л. Кримець, О. Пунченко, М. Слюсаревським, Л. Снігур, В. Тарасенко, В. Шинкаруком, С. Ярмусем та ін. Методологічні положення цих досліджень допомагають зрозуміти і дослідити природу, сутність, роль та місце патріотизму в умовах української дійсності.

У другому підрозділі *«Патріотичні підстави національної ідентичності: ретроспективний аналіз»* проведено аналіз соціально-історичного контексту формування української національної ідентичності та діалектичного взаємозв'язку етнічних та громадянських складових української ментальності.

В розділі стверджується, що сфера формування патріотичних цінностей – історичний досвід народу. В його надрах вкорінена невичерпна культурна традиція. Патріотизм в Україні має цілий ряд характерних особливостей, зумовлених неповторністю її історичного розвитку, самої долі українського народу, його культури, способу життя, менталітету, національної самосвідомості, багатством етносів, різноманіттям природи тощо.

Аналіз особливостей українського національного менталітету, що є базисом національної ідентичності, здійснено на основі праць М. Слюсаревського, Б. Рибаківа, Р. Додінова та ін., що відзначали його основні риси, серед яких найвиразнішими є діалогічність, толерантність, егалітаризм, кордоцентризм та патріотизм.

Ієрархію патріотичних цінностей українців досліджено на основі теоретичних положень Б. Рибаківа, який зазначав, що в основі ціннісної системи східних слов'ян центральне місце займає поняття долі. Характерно, що в розумінні долі відбилися патріотичні колективістські, общинні погляди прадавніх українців, що сприймали свою індивідуальну долю як частину загальної долі роду, племені, народу.

Зазначається, що український народ нині переживає черговий етап реконструкції власної соціокультурної ідентичності, що пов'язано з трансформаційними перетвореннями глибинних соціокультурних пластів. Характерними його рисами є радикальні інституційні зміни, пов'язані зі створенням ринкових структур і зміцненням громадянського суспільства.

У другому розділі *«Загальна характеристика структури патріотизму в статичному та динамічному вимірах»* розкриваються структурні особливості форм вираження патріотизму, що мають місце в сучасному постіндустріальному суспільстві.

У першому підрозділі *«Закономірності формування патріотизму в контексті соціальних відносин»* проводиться філософський аналіз соціального контексту становлення та актуалізації патріотизму в сучасному суспільстві.

Патріотизм виступає в єдності духовності, громадянськості та соціальної активності особистості, будь-якого соціального суб'єкта, який усвідомлює свою неподільність, нерозривність з Вітчизною, реалізує соціальну роль і значимість у діяльності, що відповідає його інтересам, які отримують подальший розвиток за допомогою співпричетності, участі в явищах і процесах, що відбуваються в суспільстві.

Дослідження проблеми функціонування патріотизму в сучасних умовах у роботі проведено крізь призму суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин, що

дозволило класифікувати широкий спектр можливих проявів любові до Батьківщини, яка визначається основним об'єктом патріотизму.

Зазначається, що в філософській літературі досі не склалося єдиної загально визнаної думки про те, що саме слід розуміти під суб'єктом патріотизму. Грунтуючись на теоретичних положеннях В. Ядова, в роботі доводиться, що носіями патріотичної свідомості можуть виступати як окремі особистості, так і колективи, соціальні групи, нації і т. д., в тому числі й суспільство в цілому.

Релігійно-філософське обґрунтування патріотизму присутнє в працях І. Ільїна, в яких зазначається, що справжнім патріотом може бути тільки окрема віруюча людина, тому, на його думку, любов до Батьківщини лише тоді плідна й по-справжньому тверда, коли вона спирається на міцний духовний фундамент, на багатовікові народні святині, на традиційні релігійні цінності.

На основі проведеного аналізу в розділі виділяються наступні суб'єкти патріотизму:

- особистість;
- соціальна група, розглянута за демографічною, територіальною, професійною та іншою ознакою (молодь, ветерани, земляки, партії та організації і т.д.);
- класи та етноси (нації);
- народ даної країни.

Запропонований аналіз основних проявів патріотизму, який базується на виділенні його суб'єктів, об'єктів та змістовної складової, дозволяє побачити, що це багатогранна соціокультурна цінність у всій повноті та органічній єдності. Принцип єдності об'єктивного і суб'єктивного аспектів у змісті патріотизму обумовлений і специфікою його функціонування.

У другому підрозділі *«Методологічний аналіз аксіологічного аспекту патріотизму»* проведено аналіз основних соціальних детермінант розвитку патріотизму, що ґрунтуються на дослідженні провідних соціально-філософських теорій.

У контексті соціальної філософії патріотизм, як одна з вищих суспільних цінностей має глибоку теоретичну традицію, що йде корінням углиб століть. Вже у Платона є міркування про те, що Батьківщина дорожче батька і матері. У більш розробленому вигляді любов до Батьківщини, як вища цінність, розглядається у працях таких мислителів, як Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Фіхте. У радянській літературі соціально-ціннісний підхід до аналізу патріотизму розвивався В. Тугаріновим, О. Дробницьким, А. Коршуновим, С. Анісімовим.

Будучи рефлексивно відбитою у свідомості людей та об'єктивною соціокультурною єдністю, Вітчизна перетворюється в систему знаків і символів, в систему цінностей. Ставши знаками і символами, елементи структури реальної Вітчизни перетворюються в аксіологічні конструкти, що вказують на людське, соціальне і культурне значення даного явища дійсності. Природа Вітчизни, її культура, політичний устрій - всі елементи Вітчизни оцінюються в плані добра або зла, краси чи неподобства, справедливого і несправедливого.

Все різноманіття явищ об'єктивної реальності – Вітчизни - може виступати в якості духовних цінностей. Сукупність цінностей, що утворилася навколо ідеї Вітчизни, і становить конкретно-чуттєвий образ Батьківщини. Подібний образ Вітчизни - це результат відображення у свідомості соціального суб'єкта його «живого зв'язку» з соціокультурним організмом, це виражена за допомогою знаків і символів система цінностей, яка виступає як найважливіший мотив патріотичної діяльності.

Патріотизм - це відношення до Батьківщини, що є ціннісним відображенням у свідомості й практичних діях соціальних суб'єктів інтерсуб'єктивного зв'язку з певним просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом. Патріотизм – це фактор і засіб організації та самоорганізації людської

спільності. Підстави патріотизму містяться, з одного боку, в усвідомленні людиною своєї приналежності до певної цивілізаційної та національно-державної цілісності, з іншого боку - в її приватному житті, в громадянському суспільстві. Патріотизм не може нав'язуватися особистості ззовні, насаджуватися примусово. Головна умова патріотичного волевиявлення та діяльності - свобода їх прояву.

У третьому розділі **«Становлення патріотизму в контексті формування національної ідентичності українців»** зазначено, що патріотичні та національні почуття українців нерозривно пов'язані. Патріотичні почуття - це розвинене почуття національної гідності, це любов до свого краю, знання його традицій, особливостей, багатств, історії.

У першому підрозділі *«Специфіка патріотизму і націоналізму українців в умовах соціокультурних трансформацій»* розкривається, що патріотична свідомість в сучасних умовах проявляється протидіючими тенденціями, одна з яких продовжує бачити в розбіжностях між народами фактор їх відторгнення один від одного і прагне перетворити патріотизм в консервант відособленості даного народу від інших, друга ж прагне надати відношенню громадян до своєї Батьківщини характер відкритості, використовуючи відмінності в якості чинника взаємосприяння і взаємозбагачення.

До числа найгостріших проблем не тільки України, але і всього світового співтовариства відноситься зростання числа міжнаціональних конфліктів і протиріч, викликаних у ряді випадків загостренням націоналізму і внутрішнього сепаратизму. У зв'язку з цим важливим є аналіз конкретних проявів націоналістичних поглядів, а також їх зіставлення з проблематикою патріотизму.

Різниця між тлумаченнями терміна «нація» полягає в тому, що в одному випадку нація розглядається як цивільно-політичне, а в іншому - як етнічне, етнокультурне співтовариство. Поняття нації як спільноти громадян склалося у Франції і США в другій половині XVIII ст. Концепції історико-культурного детермінізму формування націй дотримується багато зарубіжних дослідників. Цей напрямок представлено в наукових працях К. Дойча, Е. Сміта і У. Коннора.

К. Дойч пов'язує становлення націй насамперед з розвитком комунікацій в межах етнокультурних ареалів. В своїх фундаментальних роботах з проблем формування націй і націоналізму. Е.Сміт розглядає процес становлення націй як наслідок «троїстої революції» - якісних зрушень у сферах економіки, політики і культури. Я. Розель розглядає етнічний і національний фактор як інструмент ідеології і як засіб ідентифікації. Як стверджується в його концепції, націоналізм у своїй специфічній формі етнічного націоналізму може трансформувати етнічність в новий політичний інструмент.

Справжній патріотизм і націоналізм мають дуже багато спільного в життєдіяльності людини, вони етично взаємопов'язані. Зміст патріотизму в сучасній Україні набуває особливого статусу, він визначається особливими конкретно-історичними характеристиками. Аналіз сутності патріотизму в розглянутому контексті вимагає виділення в його змісті, по-перше, чуттєво-емоційного та раціонального рівнів; по-друге, порівняння політико-ідеологічних і моральних особливостей його проявів. Як ідеологічний принцип, патріотизм оформився ще в епоху формування націй і національних культур. Для українського етносу ідея патріотизму містить у собі історіософську проблематику та питання формування української національної самосвідомості.

У другому підрозділі *«Традиції українського патріотизму в контексті сучасних глобалізаційних процесів»* проаналізовано характер соціально – політичних змін сучасного світу та розглянуто перспективи розвитку історичної долі української цивілізації та культури в контексті глобальних суспільних трансформацій.

Дослідження теоретичних основ глобалізації пов'язано з працями С. Хантінгтона, Ф. Фукуями, Т. Фрідмана, Е. Гідденса, Дж. Ро-Зена, П. Кеннеді, Р.

Робертсона, З. Баумана та ін. Глобалізація являє собою процес, за допомогою якого події, рішення та дії, що відбуваються в одній частині світу, можуть мати величезні наслідки для окремих людей і співтовариств, що знаходяться в інших куточках земної кулі. Е. Гідденс вважав, що ключем до розуміння глобалізації є інтенсифікація світових соціальних відносин, які пов'язують між собою різні географічні області, так що події, що відбуваються в одному місці, є відгуком на те, що відбувається за тисячі кілометрів звідти, і навпаки.

Г. Аппадурай виділяв п'ять мінливих основ глобальної соціальної взаємодії: «етнічна основа» в особі мобільного населення, включаючи спільноти емігрантів, студентів та комерсантів; «технічна основа» у формі розповсюдження і освоєння виробничих та інформаційних технологій; «фінансова основа» у вигляді світового капіталу; «інформаційна основа», яка включає в себе глобальне поширення не тільки самих по собі інформаційних каналів, але і їх репутації; «ідеологічна основа» у формі аксіологічних установок і поглядів та суспільно-корисної діяльності, одним з основних принципів якої є соціальний патріотизм як повага до людства.

Саме в ідеологічному плані позитивною альтернативою глобалізму є ідея багатополярного світу. Її поділяє більшість держав планети, і запобігти наростаючій небезпеці «зіткнення цивілізацій» у найближчій перспективі здатний саме цей підхід, що створює основу для соціального партнерства та взаємного діалогічного існування.

Вибір українського варіанту глобалізації може ґрунтуватися на поєднанні реалій світового економічного розвитку і статусу України як самодостатньої в сировинному, промисловому та інтелектуальному відношенні держави. Соціальна сфера може формуватися виходячи з визнання інтересів і цінностей як окремої людини, так і всього українського етносу. У програму національного відродження України в умовах загальносвітової кризи ідеологій мають бути включені об'єднанчі принципи гуманізму та патріотизму.

У третьому підрозділі – *«Характеристика основних напрямів формування патріотизму українців»* – зазначається, що в умовах становлення в Україні постіндустріального суспільства виникає потреба в гармонізації систем соціальних відносин та цілеспрямованого формування у населення стабілізуючих патріотичних основ соціальної взаємодії.

У сучасній Україні, на відміну від багатьох інших країн, формування патріотизму і громадянськості, поваги до символів держави та Вітчизни не зведені в ранг обов'язкових, пріоритетних елементів виховання особистості. Проте антропоцентричний підхід до формування державного українського патріотизму вказує, що національні інтереси держави необхідно тісно пов'язувати з інтересами особистості. В політичній сфері це означає всебічну демократизацію суспільного життя у становленні правової держави. В духовній сфері це означає створення міцних умов для вільного розвитку і прояву індивідуальності кожної особистості.

Аналіз основних шляхів та перспектив формування патріотизму українців розробляється на основі праць вітчизняних вчених Ю. Бадзьо, А. Бичко, М. Верникова, А. Кавалерова, О. Пунченка, В. **Тарасенко-а** та нормативно-правових документів: Конституція України, «Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», «Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» та «Концепція національного виховання студентської молоді».

Зазначається, що формуванню патріотизму покликана сприяти вся національна система освіти. Адже до патріотизму не можна тільки закликати, його потрібно дбайливо виховувати. Важлива активна патріотична позиція владних верхів, розуміння ними суті процесів, що відбуваються, їх реальна зацікавленість у побудові та розвитку системи патріотичного виховання, бо патріотизм, особливо в умовах

становлення української державності, виступає як найважливіший критерій характеристики соціокультурних процесів, ефективності діяльності соціальних і політичних інститутів.

Формування патріотизму в умовах сучасної української дійсності має здійснюватися як заходами державного впливу, так і заходами, що включають активізацію всіх елементів культурного комплексу. Процес відновлення патріотичної свідомості носить багатоаспектний характер і в ньому немає дрібниць. Він включає в себе проблеми поліпшення якості життя українців, проблеми сімейного, громадянського та військового виховання, проблеми формування історичної свідомості. Аксиологічні аспекти патріотизму в контексті національної ідентичності є консолідуючою основою, що спрямована на гармонізацію та оптимізацію суспільних відносин.

У **висновках** викладено теоретичні узагальнення та запропоновано авторське вирішення наукового завдання, суть якого полягає в розкритті аксіологічних аспектів патріотизму в контексті національної ідентичності українців.

Проведене дослідження надало можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки:

1. Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного та успішного розвитку суспільства. Патріотизм виникає як складне соціокультурне утворення, що відбиває багатоаспектність зв'язків і відносин соціальних суб'єктів з Вітчизною. Зв'язок конкретних типів патріотизму з соціальною активністю носить не однозначний характер. Як і в будь-якому соціокультурному явищі, характер активності визначають ті суспільні відносини, в рамках яких розгортається діяльність особистостей та соціальних груп. Патріотична активність набуває позитивного сенсу, стає моральною тільки тоді, коли збільшує міру згуртованості, солідарності людей, розширює реально-гуманістичний горизонт суспільних відносин, націлена на передові суспільні ідеали.

2. Патріотизм як соціокультурна цінність об'єднує різні погляди, ідеї, почуття і традиції, в сукупності яких відображається поведінка і любов людини до Батьківщини. Проте він поширюється не тільки на сучасну Батьківщину, але і на її минуле, яке пов'язане із сучасністю знанням історії, традицій, а також виступає джерелом патріотичних надбудов і почуттів для майбутніх поколінь. Принцип єдності об'єктивного і суб'єктивного аспектів у змісті патріотизму обумовлений і специфікою його функціонування. Зміст патріотизму є об'єктивним для суспільства в цілому, проте одночасно з цим патріотизм є результатом активності різних соціальних сил і суб'єктів.

3. Патріотизм - це відношення до Батьківщини, що є ціннісним відображенням у свідомості та практичних діях соціальних суб'єктів інтерсуб'єктивного зв'язку з певним просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом. В озвученому контексті патріотизм виступає як фактор і засіб організації та самоорганізації людської спільності. Підстави патріотизму містяться, з одного боку, в усвідомленні людиною своєї приналежності до певної цивілізаційної та національно-державної цілісності, з іншого боку - в громадянському суспільстві. Патріотизм не може нав'язуватися особистості ззовні, насаджуватися примусово. Головна умова патріотичного волевиявлення та діяльності - свобода їх прояву.

4. Патріотизм формується в діалектичній єдності процесів глибокого духовного освоєння соціальними суб'єктами історії та культури свого народу та їх активної участі у вирішенні найважливіших проблем сучасного суспільства. Патріотизм виступає в єдності духовності, громадянськості та соціальної активності індивідуальних та колективних соціальних суб'єктів, що усвідомлюють свою

неподільність, нерозривність з Вітчизною та реалізують власні соціальні проекти у соціально-значимому контексті.

5. Діалектика ціннісних аспектів патріотизму укладена, перш за все, в складному поєднанні соціоцентристської та антропоцентристської спрямованості політичних умонастроїв соціальних суб'єктів. Разом з тим перекіс у бік антропоцентризму є небажаним, бо може призвести до егоцентризму, до розпаду Вітчизни на окремі особистісні світи. В сучасній українській дійсності сформувалась необхідність в гармонійності ступенів поєднання – особистісного і громадського, соціоцентристського і антропоцентристського, соціального та індивідуального аспектів патріотизму.

6. Патріотичні та національні почуття українців нерозривно пов'язані. Патріотичні почуття - це розвинене почуття національної гідності, це любов до свого краю, знання його особливостей, багатств, історії. В умовах сучасної України патріотична свідомість соціальних суб'єктів не відчужує себе від національно-державних цінностей і реалій, так само як і патріотична діяльність ніколи не вичленить себе з цілісності національно-народного буття. Тому патріотизм в Україні можна визначити як спосіб і форму національної самосвідомості, а патріотичну діяльність - як спосіб реалізації національних інтересів народу. Патріотизм не протистоїть усвідомленню людиною своєї приналежності ні до свого етносу, ні до всього людства. Повага та любов до людства неможлива без поваги та любові до Вітчизни.

7. В Україні підсумком ідентифікаційної трансформації стала криза макросоціальної надетнічної ідентичності, яка формує єдиний культурно-символічний і соціальний простір, що упорядковує і систематизує самосвідомість людини з точки зору загальнолюдських цінностей та ідеалів. Одним з важелів, здатних впливати на реконструкцію макроідентичності та формування нових ціннісних орієнтирів, що мають державну і суспільну значимість, є, в першу чергу, патріотизм.

8. У сучасному світовому просторі в контексті глобального гуманізму будь-яка ідеологія має національне вираження. В Україні таким вираженням є патріотизм - відданість і вірність Вітчизні, прагнення до свободи, незалежності, соціальної справедливості. Тому слід стверджувати, що саме на цій підставі слід формувати філософію глобального гуманізму в її українському варіанті, який відповідає інтересам і геополітичному статусу України.

9. В умовах української дійсності збереження і підтримка національної ідентичності можлива на базі консолідуючого державного фундаменту, що розглядається як об'єднання політичних, громадянських та соціокультурних спільнот України всіх рівнів з метою розбудови єдиної міцної неподільної української держави. На початку XXI століття в нашій країні має місце трансформація суспільної парадигми, спрямована на досягнення соціального консенсусу як цілісних політичних сегментів, так і окремих етнічних складових. Патріотизм у конвергентному поєднанні громадянського та національного аспектів може стати тим оптимальним чинником, що гармонійно поєднає народ України в цілісне системне утворення – українську націю та стане основою Української Національної Ідеї.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Пальчик С. И. Аксиологические аспекты патриотизма / С. И. Пальчик // Перспективи. — 2012. — № 4 (50). — С. 118-124.
2. Пальчик С. І. Ціннісні орієнтації військової діяльності у Збройних Силах України / С. І. Пальчик // Наукове пізнання: Методологія та технологія. — 2011. — Випуск 2 (27). — С. 127-131.

3. Пальчик С. И. Ценностные основания традиций и воинских ритуалов в Вооружённых Силах Украины / С. И. Пальчик // Культура народов Причерноморья. Журнал философия. — 2012. — № 233. — С. 65-70.

4. Пальчик С. И. Ретроспективний аналіз патріотизму в контексті філософії історії / С. И. Пальчик // Перспективи. — 2012. — № 2 (52). — С. 76-84.

5. Пальчик С. И. Патріотичний аспект національної ідентичності. / С. И. Пальчик // Перспективи. — 2012. — № 3 (53). — С.79-89.

6. Пальчик С. И. Аксиологические аспекты военно – патриотического воспитания в системе Вооруженных Сил Украины / С. И. Пальчик // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (Дніпропетровськ, листопад 2011р.). – С. 94-95.

7. Пальчик С. И. Человеческий фактор в системе управления войсками / С. И. Пальчик // Матеріали науково-технічної конференції «Створення та модернізація озброєння та військової техніки в сучасних умовах» (Феодосія, вересень 2012 р.). – С. 32-33.

8. Пальчик С. И. Патріотичні підстави національної ідентичності / С. И. Пальчик // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, жовтень 2012). – С. 44-45.

АНОТАЦІЇ

Пальчик С. И. Аксиологічні аспекти патріотизму в контексті національної ідентичності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2012 р.

Дисертація присвячена розкриттю аксіологічних аспектів патріотизму в контексті національної ідентичності українців.

Визначено зміст поняття "патріотизм", структуру патріотизму на основі суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відношень; проаналізовано розвиток ідеї патріотизму в соціальній філософії; здійснено концептуальний аналіз українського патріотизму.

Проведено ретроспективний аналіз формування культурно-історичних особливостей соціальної взаємодії в Україні та виділено базові складові української національної ідентичності; концептуалізовано феномен патріотизму як соціокультурної цінності в умовах формування і розвитку сучасного українського суспільства.

Розкрито діалогічну варіативність ціннісних підстав патріотизму в контексті сучасних глобалізаційних перетворень, визначено місце патріотизму в системі соціокультурних цінностей людства.

Виявлено специфічну сутність українського патріотизму на сучасному етапі розвитку країни, розроблено рекомендації щодо оптимізації патріотичних відносин в умовах сучасної української дійсності.

Ключові слова: патріотизм, національна ідентичність, аксіологічні особливості патріотизму, національний менталітет, соціальні відносини, соціокультурні цінності.

Пальчик С.И. Аксиологические аспекты патриотизма в контексте национальной идентичности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. –

Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». – Одесса, 2012г.

Диссертация посвящена раскрытию аксиологических аспектов патриотизма в контексте национальной идентичности украинцев.

Определено содержание понятия "патриотизм", структура патриотизма на основе субъект-субъектных и субъект-объектных отношений; проанализировано развитие идеи патриотизма в социальной философии; осуществлен концептуальный анализ украинского патриотизма.

Проведен ретроспективный анализ формирования культурно-исторических особенностей социального взаимодействия в Украине и выделены базовые составляющие украинской национальной идентичности; концептуализован феномен патриотизма как социокультурной ценности в условиях формирования и развития современного украинского общества.

Рассмотрены социально-философские аспекты соотношения национализма и патриотизма в современной культуре и показано, что укрепление общеукраинского патриотизма может стать инструментом снижения межэтнической напряжённости в современных социально-исторических условиях украинской действительности.

Раскрыта диалогическая вариативность ценностных оснований патриотизма в контексте современных глобализационных преобразований, определено место патриотизма в системе социокультурных ценностей человечества.

Выявлена специфическая сущность украинского патриотизма на современном этапе развития страны, исследованы патриотические основы национальной идентичности украинцев, их объективные и субъективные составляющие, включающие в себя защиту цивилизационной идентичности, национальной самобытности, социокультурных ценностей, этносоциальных архетипов украинского социума, сохранение национальной культуры и развитие науки и образования.

Разработаны рекомендации по оптимизации патриотических отношений в условиях современной украинской действительности.

Ключевые слова: патриотизм, национальная идентичность, аксиологические особенности патриотизма, национальный менталитет, социальные отношения, социокультурные ценности.

Palchik S. I. Axiological aspect of patriotism in the context of national identity. – Manuscript.

Dissertation for the degree of PhD in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University after K.D. Ushinsky» – Odesa, 2012.

Dissertation deals with the axiological aspects of the patriotism in the context of Ukrainian national identity.

The content of "patriotism", the structure of patriotism based on subject-subject and subject-object relations, analyzes the development of the idea of patriotism in social philosophy, the conceptual analysis of Ukrainian patriotism as a social philosophy phenomenon.

A retrospective analysis of the formation of cultural and historical features of social interaction in Ukraine and selected basic components of Ukrainian national identity conceptualized as a sociocultural phenomenon patriotic values in the formation and development of modern Ukrainian society.

Solved dialogical variation value grounds of patriotism in the context of contemporary globalization transformations, the place of patriotism in the socio-cultural values of mankind.

Revealed the specific nature of Ukrainian patriotism at the present stage of development, the recommendations for the optimization of patriotic relations in modern Ukrainian reality.

Keywords: patriotism, national identity, axiological features patriotism, national mentality, social relations, social and cultural values.

Підписано до друку 14.01.2013
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60x90/16
Тираж 100 прим. Папір друкарський. Різографія.
Інформаційно-видавничий центр
ПНПУ імені К.Д.Ушинського
65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26